

AUTOBIOGRAFIJA KAIP SKAITYMO IR SUPRATIMO FIGŪRA PAULIO DE MANO DEKONSTRUKCIJOJE

Birutė Meržvinskaitė

Vilniaus universiteto

A.J. Greimo semiotikos ir literatūros teorijos centras

Autobiografijos samprata dekonstrukcijoje susijusi su pamatinėmis šios teorijos išvalgomis apie autorių, kalbą, tekstą, raštą, subjektą. Dekonstrukcijoje autorius nėra tekstą ar kalbą kontroliuojantis subjektas, taip pat kalba nėra instrumentas žmogaus rankose ar paklusnus mąstymo mechanizmas – ji veikia pati galvoja žmogų bei jo pasaulį. Jonathanas Culleris (Jonathan Culler) savo knygoje *On Deconstruction. Theory and Criticism after Structuralism*, parašytoje dekonstrukcijos klestėjimo laikotarpiu, išskyrė keletą jos įtakos literatūros teorijos raidai aspektų. Pirmiausia, dekonstrukcija atnaujina ir išplėtė literatūros teorijos problematiką, gvildendama rašto reikšmę, literatūros sąveiką su teise, filosofija ir retorika, vienetinumą ir universalumą santykių kūrybos procese, užklaudama natūralios kalbos ir metakalbos skirties pagrįstumą, literatūrologinių tyrinėjimų prigimtį ir tikslus. Ji pateikė savąsias atidaus skaitymo strategijas, vadovaudamasi prielaida, kad tekstas – tai įvairialypių ir prieštaringų diskursų samplava. Naujosios kritikos ir struktūralizmo postuluotos kūrinio vienovės ir jo reikšmių integralumo idėjos vieton išskėlė teksto heterogeniškumą, retorinio aspekto svarbą.

Kūrinio, kaip užbaigto viseto, imanentine analizę pakeitė pavadinimo, fragmento, vieno žodžio, marginalijos ir to kūrinio kritinių perskaitymų skirtumų išsamiu komentaru.

Ėmusi kritiškai svarstyti populiarius literatūros teorijos teiginius, dekonstrukcija atkreipė dėmesį į tai, kad literatūros ir literatūriškumo apibrėžimuose dominuoja hierarchinės priešpriešos (tiesa / fikcija, tiesioginės, pažodinės / perkeltinės, metaforiškos prasmės, rimta / nerimta literatūra) ir kad remiantis stokojančia aiškumo „normos“ sąvoka vieni tekstai priskiriami kanonui, kiti – marginalijoms, o literatūra ir literatūros teorija neretai pavadinamos nerimtais, parazitiniiais diskursais. Įsimintinas J. Hillis'o Millerio atsakas į W. Booth'o teiginį, kartojamą kito garbaus literatūrologo M. H. Abrams'o, neva dekonstrukcinis skaitymas yra „aiškiai bei visiškai parazitinis“ skaitymas. Straipsnyje *Kritikas kaip šeimininkas (The Critic as Host)*, skirtame Shelley'o poemos *Gyvenimo triumfas* analizei, Milleris, žaisdamas etimologijomis, nurodo, jog žodis *parazitas*, kilęs iš graikų *parasitos* – „para“ (šalia, kitas) + *sitos* (grūdas), iš pradžių reiškė bičių, besidalijančių maistu; vėliau ėmė reikšti svečią, nekviečiantį pietų pas save, „asme-

nį, reguliariai besinaudojantį kitų svetingumu“ (Miller 1979, 220). Kitaip tariant, nėra parazito be šeimnininko. Literatūrinis tekstas ir kritinis tekstas vienas kito atžvilgiu yra parazitas ir šeimnininkas, kiekvienas jų maitinasi kitu ir maitina kitą, griaua kitą ir yra jo griauamas. Shelley’is cituoja Dante’ę, Milton’ą, Rousseau, o jo poema atkartota Hardy’žio, Yeats’o, Browning’o, literatūrologų tekstuose. Kritikas cituoja, grįžta atgal (*retrace*), bando išnarplioti interpretuojamų tekstų fragmentus. Jo bandymai nesėkmingi, kadangi fragmentai suraizgomi iš naujo, todėl visada lieka neskaidrumo, nežvelgiamumo likutis, kaip ir žodyje *host*, kuris, etimologiškai susietas su žodžiais *hostia*, *ghos-ti*, *oste* ir *guest*, reiškia ir šeimnininką, ir aukojimą, auką, ir svečią, svetimą. Be to, jis reiškia „minią“, „daugybę“. Dėl etimologinių rekonstrukcijų gausos žodis tampa daugia-reikšmis, o straipsnio pavadinimas neiš-verčiamas, dviprasmis. *Gyvenimo triumfas* yra kalbos triumfas, reiškiantis autoriaus virtimą kalbos figūra, negarantuojančia stabilios reikšmės. Tuo pat metu parodoma, kaip propaguojantys aiškų, hierarchišką mąstymą literatūros kritikai, kitų skaitymą vadinantys parazitiniu, patys patenka į kalbos pinkles, o vertybių hierarchijos lygmenys iš tikrųjų tėra priedai.

Slėpiningos, neįtikios, nes įtartina savos (Milleris vartoja žodį *uncanny*, nukreipdamas į S. Freudo straipsnį *Das Unheimliche* ir šio straipsnio pavadinimo vertimą į anglų kalbą) reikšmių sąsajos atsiskleidžia ne tik kūrinyje, bet ir jo fragmente, pavadinime, žodyje. Kiekviename žodyje, įdėmiai skaitant, išryškėja prasmės paralogika, todėl jį interpretuojant galima išskleisti įvairiausių kontekstus, reiškiančius, kaip ir priešdė-

lis *para-*, artumą ir distanciją, panašumą ir skirtingumą, vidų ir išorę. Miller’io demonstruojamame „paraščių šokio“ (*lateral dance*) skaityme, iliustruojančiame begalinį reikšmių papildymo ir pakeitimo principo veikimą, žodis „parazitinis“ pasiklysta žodžių *parašytas*, *paradigma*, *parasolis*, *paragonas*, *paradoksas*, *parapetas*, *parafrazė*, *parabazė*, *paragrafas*, *paralyžius*, *paranoja*, *paralelė*, *parabolė*, *paramnezija*, *pranc. paravent*, *parapluie* etc. labirinte. Žodžio prasmė išskyla kaip mirgėjimas.

Atsakymas į kritiką, interpretavimo interpretavimas susideda iš rimtos, siekiančios sistemos, teigiančios kūrinio „organišką vienovę“ kritikos parodijos ir dekonstrukcijai svarbių nuostatų manifestacijos. Literatūrai adekvatus skaitymas palyginamas su klaidžiojimu kalbos labirintuose, nesibaigiančiu atsakinėjimu į rašto nutikimus, kuriame viskas yra nuotykis, diskurso dėka įgyjantis įvykio statusą. Dviprasmiškumas būdingas ir literatūros, ir kritikos kalbai, nes nėra konceptualios raiškos be retorinių figūrų. Tai, ką metakalba gali atskleisti skaitinyje, skaitinys jau yra atskleidęs – raštas autoreferentiškas, tačiau ne todėl, kad, kaip dažnai klaidingai manoma, atmestų realybės principą vardan fikcijos ar kad pripažintų vien žodžių pasaulį, bet todėl, kad patikimai paaiškina tik pats save (De Man 1986, 11). Anot paradoksus mėgstančio Jacques’o Derrida, visur yra tikrai metakalba, nes bet kuris tekstas yra prieš/ už/ po/ virš kito teksto. Kritikui tenka retorinių operacijų (prasmės perkėlimų, pakeitimų, išstūmimų, uždelstumo), kurias kalba atlieka pati su savimi, katalizatoriaus vaidmuo.

De Manas kalbos problemą svarsto, remdamasis klasikiniu mokslų apie kalbą triviumu: gramatika, retorika ir logika.

Triviume svarbiausiu, bet nestabiliausiu elementu, pažeidžiančiu teorinio modelio pusiausvyrą, tampa retorika. Būtent retorinės kalbos funkcijos sureikšminimą gramatinės ir loginės funkcijų sąskaita de Manas laiko pagrindiniu literatūriškumo požymiu. Retorikos, kita vertus, giminingų gramatikos ir logikos skirtis atsiskleidžia požiūryje į retorinių figūrų arba tropų statusą. Tropai – tai kalbos komponentas, netelpantis į vienos kurios nors srities rėmus. Gramatikoje, linkusioje apibendrinti ir ekstralingvistinius reiškinius, tropai tradiciškai buvo tyrinėjami kaip semantinės priemonės, susijusios su iškalbos ir įtikinėjimo menu. De Manas pabrėžia, jog tropai priklauso kalbai; jie atlieka tekstus produkuojančias funkcijas ir nebūtinai turi atitikmenis nekalbinėje sferoje. Paslėpta trintis tarp gramatikos ir retorikos aiškiausiai pasireiškia skaitymo procese, kuris remiasi tiek gramatika ir logika, tiek retorika. Gramatikos ir logikos vienybės idėja remiasi struktūralizmas ir semiotika. *Pasipriešiname teorijai* cituojamas A. J. Greimo teiginys, kad „gramatikos esmė yra jos gebėjimas paaiškinti daugelį tekstų, o metaforinis šio termino vartojimas [...] reiškia semiotinio projekto atsisakymą“ (De Man 1986, 13). Anot de Mano, Greimui ir semiotinei tradicijai gramatinės ir loginės funkcijos yra lygiavertės; gramatika izomorfiška logikai. Bet kokia kalbos, taip pat ir literatūrinės, teorija, kol ji remiasi gramatika, negali išklibinti esminių kognityvinių ir estetinių kalbos sistemų principų. Gramatika tarnauja logikai, kuri, savo ruožtu, užtikrina pasaulio pažinimą ir teksto suprantamumą.

Kol vadovaujamosi gramatikos ir logikos vienybės bei jų prioritetinio tyrimo

idėja, literatūros teorija nekelia jokio pavojaus. Problemos atsiranda tada, kai pasidaro neįmanoma ignoruoti retorinio teksto aspekto, laikant jį tik paprastu semantinės funkcijos priedu. Gramatinis dekodavimas, kad ir koks tobulas jis būtų, negali paaiškinti figūratyvinės teksto dimensijos. Visuose tekstuose yra tokių elementų, kurių negalima laikyti negramatiniais, tačiau jų semantinė funkcija gramatiniais terminais neapibrėžiama, net ir pasiremiant kontekstu. Šį teiginį de Manas iliustruoja Keats'o nebaigto epo *Hiperiono žlugimas* (*The Fall of Hyperion*) pavadinime esančio kilmininko linksnio interpretacijos keblumais. Elementari gramatinė forma gali reikšti ir rezultatą (Hiperiono pralaimėjimą, Apolono atėjimą), ir emociškai paveikaus žlugimo proceso aprašymą, nesvarbu, kas pralaimėtų – Hiperionas ar Apolonas, su kuriuo Keats'as tapatinamas. Kontekstas nepadeda pasirinkti vieno kurio nors perskaitymo. Savo ruožtu faktas, kad poema liko nebaigta, gali būti aiškinamas tuo, kad pats autorius nesugebėjęs interpretuoti savo kūrinio pavadinimo – jo sumanymas žlugęs.

Dar viena perskaitymo versija atsiranda, susiejus poemą su kitu Keats'o anksčiau parašytu kūrinio *Hiperionas*: galėtume kalbėti apie pirmojo kūrinio nesėkmę ir antrojo triumfą arba apie visų tekstų potencialias nesėkmes. Pagaliau tiek tikrinį vardą „Hiperionas“, tiek žodį „žlugimas“ (*fall*) galima suprasti tiesiogine prasme (kaip konkretaus asmens vardą ir jo „kritimą“) ir perkeltine prasme (kaip bet kurio pralaiminčio, patiriančio nesėkmę žmogaus vardą). Skirtumas tarp dviejų perskaitymų struktūruojamas tropo (De Man 1986, 16). Taigi interpretuodami pavadinimą,

susiduriame su katastrofiškais reikšmės posūkiams, patenkame į tropų spąstus. Tropai neizoliuoti vienas nuo kito; jų sąveika primena metamorfozės dėsnį. Aptariamam atveju turėtume rinktis tarp alegorijos ir metaforos, kurios ne sujungtų skaitymus, o tik pabrėžtų tarp jų atsiveriančią spragą. Kadangi metaforos sąvoka implikuoja semantinį dviejų žodžių panašumą kaip atsitiktinį gretimumą, metafora yra potenciali metonimija. Kiekvienas pavyzdys ar citata, ar ištrauka atlieka metonimijos funkciją. Metoniminis, grįstas atsitiktinumu yra kūrinio santykis su kitais kūriniais, literatūros kryptimis ar sąjūdžiais. Kūrinys, veiksmas, mintis visada ištinka kaip aklas, atsitiktinis įvykis, o ne kaip sąsąjū su ankstesniais ar vėlesniais tekstais rezultatas. Vėliau tie atsitiktiniai įvykiai, siekiant juos suprasti, neišvengiamai integruojami į istorinę ir estetinę sistemas, virsta paminklais (De Man 1984, 122–123).

Referencinio, pažodinio ir retorinio skaitymo būdų nesuderinamumas skiriasi nuo polisemijos sampratos semiotikoje ir hermeneutikoje, teigiančiose prasmės integralumą gramatinių, loginių struktūrų arba dialogo pagrindu. Retorinis skaitymas dekonstruoja gramatinį ir loginį supratimą. Jo atrandamos struktūros ir funkcijos neleidžia pažinti esmių (pavyzdžiui, kalbos, savasties, aistros), tik vaizduoja žinojimo radimosi procesą, kuris priverčia apmąstyti signifikato ir referento, ženklų ir tikrovės santykį. *Skaitymo alegorijų* įvardiniame skyriuje „Semiologija ir retorika“ de Manas paaiškina:

Gramatinis klausimo modelis tampa retorinis ne tada, kai mes turime tiesioginę ir figūratyvinę reikšmes, bet tada, kai gramatikos ar kito-

mis kalbos priemonėmis neįmanoma nuspręsti, kuri iš dviejų reikšmių (jos gali būti visiškai nesuderinamos) svarbesnė. Retorika radikaliai sustabdo logikos veiksnumą ir atveria svaiginančias referencinio klaidžiojimo galimybes (De Man 1979, 11).

Apčiuopus retorinę teksto dimensiją, jame nesunku rasti fragmentus, neredukuojamus nei į gramatiką, nei į istoriškai fiksuotą prasmę. Retorika laikoma supratimo prielaida ir kliūtimi. Retorinį kalbos potencialą de Manas tapatina su literatūra. Akimirka, kai logika ir gramatika pralaimi ir žlunga, jis vadina giliausio pasinėrimo į literatūros kalbos esmę akimirka.

Skaitymas yra bandymas aprašyti ir atskirti kalbos referencinį ir retorinį aspektus, tiesioginę ir figūratyvinę reikšmes, tačiau literatūros kūrinyje šie aspektai neatskiriami, todėl skaityti reiškia „suprasti, klausyti, žinoti, pamiršti, ištrinti, deformuoti, kartoti – kitaip tariant, tai yra begalinė prozopopėja, kurios dėka mirusiems suteikiamas veidas ir balsas, bylojantis jų netekties alegoriją ir leidžiantis mums į juos kreiptis. Joks žinojimas negali sustabdyti šios beprotybės, nes ji yra žodžių beprotybė“ (De Man 1984, 122). Kai neįmanoma atskirti tiesioginės ir figūratyvinės reikšmių, skaitymas virsta neišskaitymu. *Semiologijoje ir retorikoje* de Manas nurodo, jog reikšmės atidėjimas ar perkėlimas yra ženklų funkcionavimo prielaida. Ch. S. Peirce'o semiologijoje, pripažįstančioje užtekstinį objektą ir teigiančioje, kad, interpretuodami ženklą, sukuriame ne reikšmę, bet kitą ženklą, o patį skaitymą (Peirce'as vartoja interpretanto sąvoką) turėtume traktuoti kaip trečią ženklą ir taip toliau, *ad infinitum* (De Man 1979, 9).

Metaforiniai kalbos ženklų ir tikrovės mainai nenatūralūs, bet neišvengiami. Re-

ferencijos poreikis gelbsti nuo reikšmės išstūmimo, pakeitimo, perkėlimo, be kurių nėra supratimo. Visos klasifikacijos, antropomorfizmai (pirmiausia, prozopopėjos ir katachrezės) yra estetinės ir etinės, egzistencinės pasipriešinimo kalbos beprasmybei reakcijos. Retorika sudaro sąlygas naujai pažvelgti į fikcijos ir tikrovės priešpriešą. Anot de Mano, literatūra yra išmone ne todėl, kad nepripažįsta tikrovės, bet todėl, kad neaišku, ar kalba funkcionuoja pagal fenomenų pasaulio principus ir ar ji galėtų patikimai byloti apie ką nors, išskyrus save pačią. Fikcijos ir tikrovės priešpriešos sureikšminimas tėra mimetinės meno koncepcijos palikimas. Kalbinės ir nekalbinės tikrovės painiojime de Manas išvelgia ideologijos apraiškas.

Tradicinis literatūros ir tikrovės santykio klausimas dekonstrukcijoje iš komentaro tradicijos perkeliamas į kalbos aporijų erdvę (viename interviu de Manas sakė, jog aporijos sąvoką jis linkęs pakeisti oksimoronu): „Tropai yra ir tikri, ir netikri“ (De Man 1979, 181). Siekiant verifikuoti tekstą, rašomas kitas tekstas, pasakojantis skaitymo istoriją, kurioje subjektas skyla į pasakojantį ir stebintį save, reflektuojantį. Tai yra autobiografijos, gyvenimo rašymo situacija. Virtus kalbiniu subjektu, tenka prisiimti kalbos sąvokas – reikšmių nepastovumą, neapibrėžtumą, begalybę. Teksto autorius egzistuoja tekste tokiomis pačiomis sąlygomis, kaip ir kiti jo elementai. Jis nevaldo, nekontroliuoja, veikia pats yra, anot Derrida, kalbos „išiktas“, „apstulbintas“:

[...] Rašytojas rašo tam tikra kalba ir pagal tam tikrą logiką, o šios kalbos bei logikos sistemos, dėsnių, gyvasties rašytojo diskursas pagal apibrėžimą negali visiškai užvaldyti. Jis naudoja kalba bei logika tik tam tikru būdu ir

iki tam tikro laipsnio pasiduodamas sistemos valdymui. Ir skaitymas visada turi stebėti tam tikrą rašytojui nepastebimą ryšį tarp to, kaip jis valdo savo vartojamas kalbos schemas, ir to, kaip jų nevaldo (Derrida 2006, 209).

Autoriaus intencija neatmetama, tik atsisakoma suteikti jai vienintelės lemiančios galios statusą ir paneigiamas įsivaizdavimas apie gryną intenciją, esančią iki kalbos. Intencija glūdi pačiame tekste, ji yra teksto konstruktas, kuris nesutampa su pačiu tekstu arba raštu. Tekstas sako daugiau, nei siekia autoriaus intencija, nes kalba priešinasi arba tolsta nuo apibrėžtos rašančiojo prasmės. Autoriaus intencijos įrašomos, kaip vienas formuojančių faktorių, į gilesnę, joms nepavaldžią teksto reikšminę struktūrą, tačiau skaitant jas galima bandyti atpažinti, parodyti, kaip jos dekonstruojasi, išsprūsta iš autoriaus valios. Tekstas, kalba – tarsi kapas, iš kurio autorius pasirodo ir išnyksta. Straipsnyje *Deformuotas Shelley'is* (*Shelley Disfigured*) de Manas, eksponuodamas romantizmo poetiką, performatyvią *Gyvenimo triumfo* kalbos galią palygina su saulėtekiu. Shelley'o poemoje saulės šviesa, atspindėdama vandenyje, sukuria raibuliuojančius pavidalus (shape), kurie išnyksta, šviesai gėstant. Supratimas taip pat yra atspindėjimo procesas. Tekstas yra mūsų žinojimo veidrodis, o mūsų žinojimas atspindi (reflektuoja) teksto reikšmę. Šviesos pasirodymas ir išnykimas – savavališkas ir neturintis alternatyvos, kaip ir kalbos, esančios anapus atsitiktinumo ir nulemtumo priešpriešos, todėl negalinčios reikšti įvykių sekos laike. Kalbos įvykio pradžią ir pabaigą išvelgiame retrospektyviai, kai skaitydami suteikiame prasmę (patį kalba reikšmės neįsteigia) ir žodžius interpretuojame kaip tropus ir figūras ir saistome juos savo skaitymo ale-

gorijomis. Jų pasikartojančio nušvitimo ir užgesimo suvokimas susideda iš figūros ir veiksmo, pavidalo ir vardo suteikimo ir ištrynimo, atminties ir užmaršties. Daiktus ir žmones pakeičia vardai, kuriuos įrašome į literatūros istoriją kaip jos metoniminius fragmentus. Shelley'o tekstai tampa romantizmo paminklais, paminkliniais įrašais, nebyliais, kaip mirtis, diktuojanti skaitymą. Tai būtų pasak de Maną, teksto kaip „estetinio objekto“ interpretacija. Kai pavertę tekstą „istoriniu objektu“, susiejame jį su Shelley'o „realios“, nesimbolinės mirties faktu, su poeto sudarkytu kūnu – mirtis atsiveria kaip teksto, pasakojančio apie savo kūrėjo lemtį, žaizda, kaip ritmų pertrūkiai eilėse. Tačiau nei jutiminis, estetiškas, nei istorinis, genetinis, „restauracinis“ požiūris nėra svarbiausi, kai kalbame apie kalbą, kurios pagrindą sudaro substitucijos principas, reikšmės iliuzijos steigimas. Todėl analizuodami Shelley'o poemą negalime pasakyti, ar *Gyvenimo triumfas* reiškia nuopuolį, ar aukščiausią viršūnę; taip pat neaišku, kieno figūra, spinduliuojanti šviesą, švenčia dvi-prasmiską triumfo valandą – autoriaus, jo pirmtako Rousseau ar skaitytojo.

Estetinio ir istorinio, figūratyvinio ir referencinio skaitymų sampynos problemą de Manas svarsto straipsnyje *Autobiografija kaip kaukių žaidimas (Autobiography as De-Facement)*, kuriame aptaria autobiografijos žanro ypatumus. Jis pastebi, jog bandymas įsprausti autobiografiją į literatūrinio žanro rėmus susiduria su įvairiais keblumais. Pirmiausia iškyla pavojus nejučia „suplakti“ estetiką ir istoriją, tekstą ir referentą, išmonę ir faktą. Kaip literatūrinis žanras, autobiografija vertinama labiau už reportažus, kronikas, memuarus, tačiau mažiau už tragedija,

epą ar lyriką. Atviras lieka žanro atsiradimo klausimas: ar autobiografija laikytina romantizmo fenomenu, ar jos užuomazgų reikėtų ieškoti Augustino *Išpažinimuose*? Pagaliau, ar autobiografija gali būti parašyta eilėmis? De Manui atrodo prasmingesnės kritikų pastangos užklausti autobiografijos ir fikcijos, grožinės literatūros skirtį. Regis, autobiografija labiau priklauso nuo realių įvykių, jos santykis su empirine tikrove tarsi tiesioginis, taigi autobiografiją lyg ir būtų galima priskirti paprastesniam referencijos tipui. Autobiografijoje gali būti aprašomos fantazijos ir sapnai, tačiau šie „nukrypimai nuo realybės“ siejami su vienu subjektu, kurio tapatybė nustatoma, remiantis jo vardo įrašu, signatūra. Pavyzdžiui, Rousseau *Išpažinties* pasakotojas yra labiau apibrėžtas savo vardo ir signatūros nei jo romano *Julija, arba Naujoji Eloiza* pasakotojas. Savo abejones dėl menamo tiesos ir fikcijos skirties paprastumo de Manas argumentuoja nesibaigiančiomis diskusijomis dėl dviejų Marcelio Prousto romano *Prarasto laiko beieškant* skaitymo strategijų: arba kaip fikcijos, arba kaip autobiografijos. Dažnai šios skirtingos strategijos susilieja vienoje interpretacijoje, supainiojant autorių, esantį už teksto, su jo vardu tekste ir ant knygos viršelio. Abejodamas šių beprotiškų mainų teisėtumu, de Manas formuluoja du, vienas kitą papildančius klausimus: ar autobiografija (žodis) priklauso nuo denotato taip pat, kaip fotografija ir realistinis portretas? Ir kitas klausimas, esminis:

Mes manome, kad gyvenimas kuria autobiografiją, kaip veiksmas sukelia pasekmes, tačiau ar negalime su tokiu pat šventu įsitikinimu teigti, jog autobiografinis projektas gali pats produkuoti ir lemti gyvenimą, ir kad viskas, ką *daro* (de Mano kursyvas – B. M.) rašytojas,

yra numatyta techninių savo portreto kūrimo reikalavimų, taigi visais atvejais apspręsta jo mediumo ištekliais? (De Man 1984, 69)

De Manas apverčia autobiografijos ir gyvenimo santykio problemą, klausdamas, ar negali būti, kad kalba (taigi autobiografija kaip diskursas, kaip žanro konvencijos) kuria gyvenimą, o ne atvirkščiai. Kalboje susikryžiuoja figūratyvinis ir referencinis aspektai, ir nėra kriterijų, kurie leistų juos atskirti. Subjektas pasitraukia į antrą planą. Tačiau skaitydami mes turime pasirinkti, ar skaitysime kaip autobiografiją, ar kaip fikciją, todėl, anot de Mano, autobiografija yra ne žanras, o veikiau skaitymo ir supratimo figūra, kuri pasirodo visuose tekstuose, nors ir skirtingai, kai autorius deklaruoja save supratimo tema ir subjektu. Taigi de Manas traktuoja autobiografiją iš hermeneutinės perspektyvos ir vietoj žanro, rašymo būdo (mode) analizės siūlo pažvelgti į autobiografiją iš priešingo – supratimo poliaus. Autobiografijoje abu skaitymo būdai susilieja, nes autorius tuo pat metu yra ir savo paties teksto, gyvenimo skaitytojas. Tai reiškia, kad išnyksta subjekto ir objekto skirtis, nes neįmanoma nuo savęs atskirti reflektuojamų dalykų. Autoriaus ir skaitytojo santykį struktūruoja refleksinė substitucija. Veidrodinė struktūra būdinga kiekvienam tekstui, yra supratimo dalis. Ši prielaida leidžia teigti, jog kiekvienas tekstas su titulinio puslapiu, kuriame parašytas autoriaus vardas, yra autobiografinis. Lygiai taip pat galima teigti, jog nė vienas tekstas nėra autobiografinis, nes autobiografinis momentas, realus įvykis ar situacija rašte tampa kalbine struktūra, gyvenimo aprašymo fragmentu, siekiančiu pakeisti visą gyvenimą. Autobiografija įdomi ne todėl, kad atskleistų patikimą savęs kaip

kito pažinimo galimybę, bet todėl, kad demonstruoja neįmanomą bet kokių kalbinių sistemų uždaramą ir apibendrinimą. Vis dėlto rašantys autobiografijas ir rašantys apie jas stengiasi iš šių spąstų išsivaduoti, reprezentacinį ir kognityvinį autobiografijos skaitymo aspektus papildydami performatyviu. De Manas analizuoja Philipo Lejeune'o siūlymą vardą ant titulinio puslapio skaityti ne kaip subjekto, sugebančio save pažinti ir suprasti, vardą, bet kaip signatūrą, suteikiančią teisinį autoritetą. De Mano manymu, šis siūlymas implikuoja sutartį tarp skaitytojo ir autoriaus – skaitytojas turėtų įsipareigoti suteikti vardui tik juridinę prasmę. Skaitytojui užėmus signataro poziciją, liktų neaišku, kas turi neginčijamą „transcendentalinį“ autoritetą – teksto autorius ar autorius tekste, turintys tą patį vardą. Subjekto ribos išplaunamos, veidrodinės struktūros žaismas atsinaujina, kartu stiprėja įtampa tarp kognityvinės ir performatyvinės dimensijų. Tikrinis vardas atlieka regimybės (gyvenimo atkūrimo/atstatymo, rašto tiesos), išrašo, žymos funkcijas. Jis žymi referencijos neapibrėžtumą ir neredukuojamumą.

Vyraujanti autobiografinio diskurso figūra, anot de Mano, yra prozopopėja, balso iš anapus fikcija. Jos etimologija – *prosopon-poein*, reiškia „suteikti kaukę arba veidą“ (De Man 1984, 76). Retorikos teorijoje prozopopėja implikuoja mintį apie pasitraukimą dievų, kurie turi būti pavaizduoti, suvaidinti teatre, pakeisti kaukėmis, prosopa, personomis (Haverkamp 1989, 287). Autobiografija yra figūra, kuri sukelia referencijos fikciją, referencijos efektą ir tuo pat metu nurodo teksto ypatybę, sprogdinančią tekstą, kaip uždara semiotinę sistemą ir kaip rišlią tropų sistemą. Kitaip tariant, tropai ne tik klaidi-

na, bet ir padeda išvengti apribojimų, šiuo atveju, autobiografijos žanro. Prozopopėja atlieka apostrofų funkciją: ja kreipiamasi į nesantį taip, tarsi jis būtų šalia, girdėtų. Kalba nėra daiktas, o tik daikto atvaizdavimas, paveikslas, kaukė, kuri yra nebyli, kaip rašto kalba, atskirta nuo balso. Autobiografija atkuria mirtingumą, ji slepia minties nuveidinimą (de-facement) kalboje, kurio priešastis yra ji pati: retorinė prozopopėjos (ir autobi-

ografijos) funkcija yra kalbos priemonėmis teigti, rodyti veidą, įgarsinti, tačiau mes liekame atskirti nuo kito asmeninės patirties ir supratimo. Autobiografija teigia vardą ir veidą, tačiau dėl kalbos tropologijos veidas virsta kaukėmis, o tikrinis vardas atsiskiria nuo juo vadinamo asmens. Savo ruožtu alegorinę skaitymo ir supratimo situaciją apibūdina fiktyvi atminties, kito reprezentacijos ir perskaitymo iliuzijos perskyra.

LITERATŪRA

Derrida 2006 – Derrida Jacques, *Apie gramatologiją* (vertė N. Keršytė), Vilnius: Baltos lankos, 2006.

De Man 1979 – De Man Paul, *Allegories of Reading: Figural Language in Rousseau, Nietzsche, Rilke and Proust*, New Haven: Yale University Press, 1979.

De Man 1984 – De Man Paul, *The Rhetoric of Romanticism*, New York: Columbia University Press, 1984.

De Man 1986 – De Man Paul, *The Resistance to Theory*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1986.

Haverkamp 1989 – Haverkamp Anselm, „FEST/SCHRIFT. Festschreibung unbeschreiblicher Feste“ // *Poetik und Hermeneutik, Bd. 14*, München, 1989.

Miller 1979 – Miller Hillis Joseph, „The Critic as Host“, *Deconstruction and Criticism*, London, 1979.

АВТОБИОГРАФИЯ КАК ФИГУРА ЧТЕНИЯ И ПОНИМАНИЯ В ДЕКОНСТРУКЦИИ ПОЛЯ ДЕ МАНА

Бируте Мержвинскайте

Резюме

В статье понимание автобиографии соотносится с основополагающими литературно-теоретическими представлениями деконструкции об авторе, языке, письме, литературе и литературности. На основе работ П. де Мана *Автобиография как обезличивание (Autobiography as De-Facement)* и *Деформированный Шелли (Shelley Disfigured)* исследуется, как риторический аспект языка приводит к невозможности отделить сигнификата от референта, знака от действительности,

буквальное значение от фигурального, фикцию от истины. Этот метафорический обмен выражает потребность референции, спасающей человека от постоянного вытеснения и откладывания значения. С другой стороны, анализируемые де Маном антропоморфизмы – прозопопея и катахреза, являющиеся отличительными тропами автобиографического жанра, – выражают сопротивление экзистенциальной и языковой бессмыслице.

Получено: 2008, сентябрь

Принято: 2008, октябрь

Адрес автора:

Вильнюсский университет

Центр семиотики и теории литературы

им. А. Ю. Греймаса

ул. Университето 5

01513 Вильнюс

E mail: birute.merzviniskyte@flf.vu.lt